

Szintagmatan, mondattan

1. A mondattan tárgya, a szintagma fogalma, típusai. Mondatbeli szinteződés.

Mondattan, szintaxis

Szintaxis (*szün* 'együtt' + *taxis* 'sorozat, elrendezés') = szintagmatan + mondattan

Mondattan

Szintagmák

szó szerkezetek

Szerkezettan

jelentés

Szószerkezettan

szószerkezettan:

- szószerkezet-alkotási szabályok leírása
- szóbővíthetőség, vonzatosság, vonzatok és szabad bővítmények
- szintagmat**ípusok** (alárendelés, mellérendelés)
- szintagm**afajták** (igei/adverbális, főnévi, melléknév, számnévi , névmás/adnominális, határozószói/adverbiális, igenévi alaptagú szószerkezet; alanyos, tárgyas, határozós, jelzős szószerkezet) leírása

Szintaxis

szintaxis:

- mondatszerkezetet meghatározó szabályok leírása
- mondatszerkezeti típusok meghatározása (egyszerű, összetett, alá, mellérendelő stb.)

Szintagma

legalább két fogalomjelölő lexéma grammatikai kapcsolata

Mi nem szintagma?

- Szervetlen szókapcsolatok (*nem kedves, a kutya*)
- Morfológiai természetű szókapcsolatok/szerkezetek (*a ház mögött, jön be*): alapszófajú szó (mondatrész) és egy toldalékértékű viszonyzó (segédige, segédigenév, névutó, névutómelléknév, igekötő, határozóvá tevő *mint*) kapcsolata
- Összetett szavak (*fordítástudomány, forrásnyelv*)
- Állandósult szókapcsolatok (*kútba esik, szívébe zár*)

Szintagma

- **Berrár Jolán 1975. Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. Magyar Nyelv 71: 35–40.**

grammatika = szűkebb értelemben 'szerkesztéstan', melynek részei:

- morfológia (szóvá szerkesztés: *néz-eget-t-tem*)
- szófajtan (a szavak nyelvtani szempontú csoportjaival fogl.; *nézeget*: ige)
- szintaxis (szóból szerkesztés nagyobb egységgé: szintagmává: *szép kert*)

Szintagma

Mi nincs benne?

- hangtan
- jelentéstan
- mondattan: magasabb rendű nyelvi egységet (a beszéd folyamat egységét) vizsgálja (Berrár szerint nem azonos a szintaxissal)

A morfológiai és a szintaktikai szerkezetek összehasonlítása

	morfológiai szerkezet	szintaktikai szerkezet
jelentés	nincs viszonyjelentés, nincs többletjelentés	van viszonyjelentés, van többletjelentés (nem csak a részei összege)
sorrend	mindig kötétt, megbonthatatlan	szabad, de ha kötétt is, még betoldhatók szavak: <i>a szép nagy fiú</i>
morfofonológiai szempont	morfofonológiai illeszkedés van	nincs ilyen illeszkedés (max. mondatfonetikai változások: hasonulás, illeszkedés)
kapcsolódási rend	lineáris: <i>ház-as-ság-ok-ban</i> (a <i>ház</i> és a <i>-ban</i> között nincs közvetlen kapcsolat)	hierarchikus, betoldás: <i>a kis fiú olvas a kertben</i>

Szintagmatípusok

Van-e **hozzárendelés** (hozzárendelő szintagma = A-Á)?

Érvek pro:

- **KÖLCSÖNÖS FELTÉTELEZÉS:** egymást kölcsönösen feltételező tagok
- **KIHAGYHATÓSÁG:** egyik tag sem hagyható ki
- **MM-KÉNT VALÓ KIFEJEZÉS:** mindkét tag kifejezhető mellékmondatos formában (az igei Á nem, a névszói Á-ok egy része sem!), pl. Á : *Ő olyan, amilyennek vártam.* A: ***Az** jön, akit vártam.*
- **RÁKÉRDEZÉS:** mindkét tagról rákérdezhetünk a másikra (ez főleg az Á-nyal megy az A-ra, az igei Á-nak nincs kérdőszava, csak így lehet: *mi történik? mit csinál?*)
- **EGYEZTETÉS:** egyezés számban és személyben

Szintagmatípusok

Érvek kontra:

- az A irányítja az egyeztetést (a bővítmény, l. B), az A mellérendelő viszonyba kerülhet T-gyal, H-val: **Ki** és **mit** *mondott neked?* Erre csak **azonos szintű bővítmények** képesek
- az Á sose lehet szerkezetszintű bővítmény, mint az A, T, H, l. **a pincében bort kereső férj** (DE vö. a hat. igenévi Á-nyal: **bika rugaszkodván** *kötél szakadt vala* – itt a *kötél* az A, a *bika* a rugaszkodván A-a, a *bika rugaszkodván* szerkezet itt okH~időH, komplexH)

Alárendelő szintagma

A bővítmény szerepe szerinti: A-os, T, H, J

az alaptag szófaja szerinti: adverbális, adnominális, igenévi, mn-i, nm-i, hszói

- ált. kül. természetű tagok alkotják, nem egyenértékűek, a B az irányító szerepű alaptag alá van rendelve
- **KÖLCS. FELTÉTELEZÉS** az egyik tag megkívánja a másik tag jelenlétét, ford. nem; eltérő disztribúciójúak is, de a szintagma egészének a disztribúciója a főtag (=alaptag) disztribúciójával azonos: $A + B = A$
- a B mindig, az AT nem mindig önálló mondatrész (pl. *János kiváló tanuló lesz*: a *kiváló* itt csak az *Á* névszói részéhez – fogalomjelölő tagjához – tartozó minőségjelző, nem az egész *Á*-hoz)

Alárendelő szintagma

- **HELYETTESÍTHETŐSÉG:** az egész szintagma helyettesíthető az alaptaggal, ha annak nincs kötött kötelező bővítménye
- **MELLÉKMONDATKÉNT VALÓ KIFEJEZÉS:** a bővítmény gyakran kifejthető mellékmondatként
- **RÁKÉRDEZÉS:** az alaptagról kérdezhetünk a bővítményre:
Kit ütött el a villamos?
- **EGYEZTETÉS:** mindig van viszonyítás vagy egyeztetés

Mellérendelő szintagma

2 vagy több logikailag és grammatikailag kapcsolt szó azonos függési viszonyba kerül egy 3. taggal

- egyenrangú tagok
- egyetlen összetevőként viselkednek kifelé (pl. **Sót /és/ cukrot vett a piacon**), ált. azonos szófajúak, kivéve: mellérendelt határozók (lehet ragos fn vagy hszó az egyik és a másik: *sírva, elkeseredetten*), ill. fn-i névmás és fn stb.
- tipikusan azonos mondatrészek, de kül. H-k is lehetnek mellér. viszonyban: *ceruzával és ágyban írom a levelet*, ritkábban kül. mondatrészek is: **Ki és mikor hazudott?** (FONTOS: A MONDATBAN AZ AZONOS TÍPUSÚ MONDATRÉSZEK NEM OKVETLENÜL ÁLLNAK EGYMÁSSAL MELLÉR. VISZONYBAN, pl. **A szobában a sarokba dobta a táskáját** – [szerintem ez rossz példa, ez ÉH])

Mellérendelő szintagma

- KÖLCS. FELTÉTELEZÉS: nem
- KIHAGYHATÓSÁG: igen
- MM-KÉNT VALÓ KIFEJEZÉS: nem
- RÁKÉRDEZÉS: nem megy egyik tagról sem a másokra
- EGYEZTETÉS: nincs

Szintagmatípusok

	ALÁRENDELŐ	MELLÉRENDELŐ
KÉRDEZHETŐSÉG	AT-gal a B-re	– (egyikkel sem lehet a másakra)
KIHAGYHATÓSÁG	csak a B	bármelyik
HELYETTESÍTHETŐSÉG G	az AT-gal	bmelyik tag az egész szerkezetet
DISZTRIBÚCIÓ	a szerk. D-ja az AT-éval azonos ($A + B = A$)	a szerkezet D-ja bmelyik tag D-jával azonos ($A + A = A$)

Hozzárendelés?

	HOZZÁRENDELÉS
KÉRDEZHETŐSÉG	az AT-gal megy inkább (ez alárendelő vonás)
KIHAGYHATÓSÁG	egyik sem (ez spec.)
HELYETTESÍTHETŐSÉG	egyik sem (ez spec.), de inkább az AT-gal (ez alárendelő vonás)
DISZTRIBÚCIÓ	egyikével sem azonos ($A + B = C$), ez is spéci

SZINTAGMACSOPORTOK

megkóstolva a drága nagymama sütötte tortát

megkóstolva

↑

tortát

↑

sütötte

↑

nagymama

↑

drága

SZINTAGMACSOPORTOK

(okos és ügyes), tehát népszerű

meginni

nyugodtan

a kávémat

A mondategységen belüli viszonyok

Deme László 1993. A mondategységen belüli viszonyok. In: A mai magyar nyelv. Cikk- és tanulmánygyűjtemény I. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 217–229.

Mondategységen belüli viszonyok

- **grammatikai**: mondatrészi függés, alá-fölérendeltségi viszony = alárendelés
- **logikai**: grammatikai függetlenség egymástól, de egy harmadik taggal szembeni grammatikai azonosság = mellérendelés (**azonos nemű** grammatikai viszony kell fűzze őket a 3. taghoz)
- **közömbös**: gr-ai és logikai függetlenség egymástól, véletlenszerű együttállás; DE VANNAK FELTÉTELEI: A. a két tagnak grammatikai viszonya van egy 3., fölérendelt taghoz, de **különnemű** ez a viszony; B. azonos szintű kell legyen a két tag (mert ez még viszony, attól, hogy közömbös)

Deme

Egy példán szemléltetve:

Pista tegnap számtant és németet tanult.

- grammatikai: *Pista tanult, számtant tanult, németet tanult, tegnap tanult*
- logikai: *számtant és németet*
- közömbös: *Pista tegnap, tegnap számtant tegnap németet*

Deme

1. alárendelés: az A-Á viszonyban az alá-felérendeltség kevésbé tiszta, mint a többi idevágó esetben, de mindenképpen az, mert: A. szórendi elrendeződés: az Á a szuverén mag; 2. az Á-nyal kérdezzük az A-ra, akár csak a többi B-re, 3. nem jó érv, hogy az A irányítja az egyeztetést, mert ez a T-ra is igaz

2. mellérendelés: csak halmozza a mondatrészek számát, nem növeli; a tagok csak a nekik felérendelt taggal (pl. az Á-nyal) vannak gr-ai/mrészi viszonyban

MONDATBELI SZINTEZŐDÉS

	MONDATSZINT	SZERKEZETSZINT (= A MONDATSZINT ALATT)
Á	abszolút fölérendelt tag, többféle viszonyban	–
A	predikatív viszonyban alárendelt tag	alanyos szerkezetben alárendelt tag: az idő eljövén
T	tárgyas viszonyban alárendelt tag	T-as szerkezetben alárendelt tag: férjét siratva
H	H-s viszonyban alárendelt tag	H-s szerkezetben alárendelt tag: külföldre indulásakor
J	–	J-s szerkezetben alárendelt tag: a szorgalmas Pista

Deme-kritika

Lehet-e a J mégis mondatrész, nem csak szerkezettag, pl. ha a névszói-igei Á része?

- *Pista mindig **jó** fiú.* – Á: *jó fiú*
- Nem az a J, mert a jó fiú egészében Á, az, hogy ez jelzős szerkezet, az az Á belső ügye, a J itt sem mondatrész tehát

Irodalom

- Berrár Jolán 1965. Megjegyzések a szintaktikai viszonyok formális meghatározásához. *NytudÉrt.* 46: 17–24.
- Berrár Jolán 1975. Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. *Magyar Nyelv* 71: 35–40.
- Deme László 1966. Szinteződés és tömbösödés az egyszerű mondatban. *Nyr.* 90: 275–87; Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban: 392–404.
- Deme László 1993. A mondategységen belüli viszonyok. In: *A mai magyar nyelv. Cikk- és tanulmánygyűjtemény I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 217–229.
- Keszler Borbála 1992. Azonos főkategóriájú mondatrészek viszonya a mondategységen belül. In: Keszler Borbála (szerk.) *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből.* Budapest: Tankönyvkiadó. 89–96.
- G. Varga Gyöngyi 1977. A szószerkezetbokor vizsgálatáról. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből.* Budapest: Tankönyvkiadó. 95–109.